

marineblad

nummer 8, december 2010, jaargang 120

Uitgave van de Koninklijke Vereniging van Marineofficieren

KVMO

- Vier opinies over het Korps mariniers
- Brigadeflitsen, een klein filmmysterie

Brigadeflitsen, een klei

In het najaar van 2009 werd door het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het productiebedrijf Tijdsbeeld Media de laatste hand gelegd aan een dvd-box over het Korps Mariniers.^{1 & 2}

Naast een historische documentaire van ongeveer drie uur bevat deze productie een aantal 'specials' - promotiefilms, instructiefilms en minidocumentaires - waaronder 25 minuten ruw materiaal met de titel *Brigadeflitsen*. In de filmcollectie van het NIMH stond dit materiaal te boek als beelden van de Politionele Acties in 1947-1948. Deze geluidloze film - in kleur! - over de Mariniersbrigade in Nederlands-Indië was nog nooit publiek vertoond en in de Nederlandse film- en televisiewereld volstrekt onbekend. Gehoopt werd dat het materiaal tot een *scoop* zou leiden, waarmee de dvd-productie in de markt gelanceerd zou worden.

Die *scoop* kwam ook, maar eerder dan bedoeld. Net vóór de voltooiing van de dvd-productie bezocht beeldresearcher Gerard Nijssen het instituut en werd gewezen op de *Brigadeflitsen*, waar hij zo enthousiast over werd dat hij direct beeldfragmenten op TV liet vertonen.³ Dat het hier om iets speciaals ging was de redactie van de dvd-box evenmin ontgaan: kleurenbeelden van het Nederlands-Indonesisch conflict zijn nergens anders bekend. Bovendien wijken zij deels af van het gebruikelijke materiaal dat de Marine Voorlichtingsdienst (MARVO) produceerde, met name een aantal frontbeelden van het soort waarmee het grote publiek pas met de Vietnamoorlog kennis zou maken.

Maar omdat de film geen geluid heeft, was nog steeds onduidelijk wat de beelden precies vertonen. Vluchtige bestudering door een aantal specialisten wees uit dat zij

van vóór de Politionele Acties dateren: zo dragen bijvoorbeeld alle voertuigen registratienummers met RNMC, wat eind 1946 zou veranderen in MARBRIG.⁴ Maar er bleven nog veel vragen open: welke gebeurtenissen laat de film zien? Wanneer en door wie is hij gemaakt? Waarvoor was hij bestemd? En vooral: waarom is hij zo lang onbekend gebleven? Het Indisch archief van MARVO is verdwenen en er was op dat moment onvoldoende onderzoekscapaciteit. Nu, een jaar na het verschijnen van de dvd-box, is er eindelijk gelegenheid voor reflectie. De eerste resultaten daarvan wil ik u graag voorleggen.

De context

In augustus 1945 capituleerde Japan en riep Sukarno de Republiek Indonesië uit. Nederland echter wilde zijn voormalige kolonie terug en de honderdduizenden Nederlandse geïnterneerden in de Archipel bevrijden. In oktober 1945 landden Britse troepen om een interim-bestuur te vestigen. Op Java beperkten zij hun aanwezigheid tot Batavia (Jakarta) en Soerabaja, de voormalige Nederlandse marinebasis. Vooral daar was het republikeinse verzet tegen de komst van de zesduizend man sterke Brits-Indische troepenmacht uiterst fel, wat op 10 november leidde tot de "slag om Soerabaja", waarbij ruim zeshonderd Brits-Indische en zesduizend Indonesische slachtoffers vielen. Tweehonderdduizend inwoners sloegen op de vlucht. De Britten legden een cordon vooruitgeschoven posten in een straal van zestien tot twintig

Een oprukkend peloton in vuurgevecht – still uit de film *Brigadeflitsen* (NIMH).

Kledinguitdeling, in Hugo Wilmar, Met de Mariniersbrigade in Oost-Java (blz 110-111, Spaarnestad 1948).

n filmmysterie

kilometer om de stad, zodat die buiten het bereik van vijandelijke artillerie bleef.

De Nederlandse regering stuurde intussen eigen troepen naar de Archipel. De hoofdmacht bestond uit de Nederlandse Mariniersbrigade, 4500 in de Verenigde Staten opgeleide mariniers, voorzien van het modernste Amerikaanse materieel. Oorspronkelijk bedoeld voor de bevrijding van Europa en de strijd tegen Japan, werd de brigade nu door de regering in Den Haag bestemd voor het herstel van het Nederlands gezag in Indië. Die koloniale houding lokte internationaal protest uit, mede van de VS. Bij aankomst in Batavia mocht van de Britse autoriteiten slechts één bataljon (achthonderd man) ontschepen. De rest werd tijdelijk in Malakka gehuisvest.

de hoofdmacht bestond uit de Nederlandse Mariniersbrigade, 4500 in de Verenigde Staten opgeleide mariniers, voorzien van het modernste Amerikaanse materieel

Gezien de lokale situatie en de internationale druk was Nederland steeds meer bereid tot een geleidelijke Indonesische ontvoogding, maar de veiligheid van de nog in de Archipel aanwezige Nederlanders; de economische belangen en de handhaving van de openbare orde baarden de regering zorgen. Inmiddels wilden ook de Britten af van hun ondankebare taak en vanaf februari 1946 namen Nederlandse eenheden geleidelijk een aantal gebieden over. In Soerabaja landden op 10 maart de

bataljons van de Mariniersbrigade uit Malakka, kort daarop aangevuld met het bataljon uit Batavia, een landmachtbrigade en later nog oorlogsvrijwilligers direct uit Nederland. Samen vormden zij de A-divisie. Op 11 mei waren alle Britse stellingen in en rond Soerabaja door Nederlandse militairen overgenomen en werd het gezag overgedragen. Op politiek niveau was intussen afgesproken dat de Nederlandse troepen hun gebied niet zouden uitbreiden. De mariniers patrouilleerden tussen de vooruitgeschoven posten, waarbij zij geregeld met groepjes nationalistische slaags raakten. Omdat de Nederlanders ondanks hun training nog geen echte oorlogservaring hadden, waren de verliezen in deze begintijd relatief hoog. Door de voortdurende aanvallen raakten de mariniers gehard maar ook gefrustreerd, omdat zij aanvallers wel mochten terugslaan en zelfs achtervolgen, maar altijd weer moesten terugkeren naar hun oorspronkelijke posities. Intussen – en dat wisten ze – daalde hun aanzien bij de tegenstander, die had meegemaakt hoe 'toean belanda' zich in 1942 door de Japanners had laten inmaken en nu aan een politieke leiband liep.

In dit frontgebied had de lokale bevolking het het zwaarst. Enerzijds moesten de inwoners geregeld troepen van de TNI (en profiteurs die zich daarvoor uitgaven) huisvesten en helpen, anderzijds zagen zij hun rijstvelden verklaard tot gevechtsterrein of 'niemandsland'. In de hoop op terugkeer naar de 'normale toestand' heetten zij de Nederlandse troepen vaak welkom, maar als die zich weer terugtrokken achter de demarcatielijn was de inlandse bevolking terug bij af. In de binnenlanden, die nauwelijks door de vijandelikheden getroffen werden, vonden de Nederlanders later een veel minder hartelijke ontvangst. Het beeld van de 'bevrijdende' mariniers dat →

Greyhound verkenningswagen met Amerikaanse ster in het blauw overgeschilderd – still uit de film Brigadeflitsen (NIMH)..

Greyhound verkenningswagen met Amerikaanse ster – still uit de film Brigadeflitsen (NIMH)..

in de Nederlandse kranten en bioscopen werd geschilderd was dus bedrieglijk.⁵

Met name het voortdurend schenden van de demarcatielijn rond Soerabaja - meest van Indonesische zijde - heeft geleid tot de twee Politionele Acties (medio 1947 en eind 1948). Hiervan bestaat een flinke hoeveelheid films en foto's, allemaal zwart-wit. De *Brigadeflitsen* slaan op de periode daarvoor, waarschijnlijk tussen mei en september 1946. De film bestaat uit twee delen van ca. 12 minuten, getiteld "Brigadeflitsen Korps Mariniers, deel I" en dito "deel II". De beelden staan niet in chronologische volgorde en zijn dus gemonteerd - ruw gemonteerd, gezien een aantal slordige lassen en verspringingen.

De beelden

Deel 1 begint met de aankomst per Catalina van de commandant Zeemacht in het Oosten, vice-admiraal A.S. Pinke, te Soerabaja. Hij wordt ontvangen door de commandant van de Mariniersbrigade, kolonel M.R. de Bruyne. Het nummerbord van zijn jeep (CNMB) vertelt ons dat De Bruyne nog niet commandant van de A-divisie is, wat hij op 20 juli 1946 zou worden. In de film neemt Pinke vervolgens een kijkje dichterbij het front, waarvoor hij zijn admiraalspet vervult voor een marinierspetje. Na een shot van de Nederlandse vlag verplaatsen wij ons naar de Simpang (een hoofdweg) in Soerabaja, waar De Bruyne en andere officieren (onder wie enkele Britten) een defilé van de Mariniersbrigade bijwonen. Foto's van het podium met De Bruyne c.s. leren ons dat wij getuige zijn van de parade op 31 augustus 1946 ter gelegenheid van Koninginnedag.⁶ De camera verplaatst zich naar de hoek Simpang - Toendjoengan (te herkennen o.m. aan het gebouw op de splitsing Toendjoengan-Embong Malang en het Savelkoul-gebouw).⁷ Onder grote publieke belangstelling rijden honderden militaire voertuigen over de Simpang de Toendjoengan op, grotendeels materieel overgenomen van het Amerikaanse leger.⁸ De witte sterren, die het Amerikaanse materieel oorspronkelijk droeg, zijn op alle voertuigen met blauwe verf weggeschilderd. Na afloop van de parade verspringt het beeld plots naar een peloton mariniers dat bij een spoorweg in gevecht is. Er wordt geschoten; de mariniers rukken op langs het vernielde spoor; een uitgebrande ambulance; een tankval en bereiken tenslotte een vooruitgeschoven post. De bemanning van de post is zeer losjes gekleed, velen alleen in onderbroek. Na enkele luchtopnamen van de Grissee-sector volgt de camera opnieuw een oprukkend peloton, ditmaal met een jonge lokale gids met een Duitse of Indische brandweerhelm. Na verschillende vuurgevechten zien we *close-ups* van Indonesische slachtoffers, waarbij de camera de gruwelijke verwondingen niet schuwt. Na verdere vuurgevechten en het opsporen van mijnen zien we beelden van een brandende kampong, met op straat weer een dode waarop ingezoomd wordt.

Deel 1 eindigt met een uitleiding van kleding aan de lokale bevolking in een kampong. Van deze gebeurtenis bestaan foto's die verschillende malen gepubliceerd zijn (de achtergrond en verschillende gezichten zijn duidelijk herkenbaar).⁹ Volgens twee bronnen gaat het hier om 26 of 27 mei 1946.¹⁰ Het fotoalbum van Carel Smits, waar-

ver later meer, bevat verschillende foto's van deze gebeurtenis en vermeldt augustus 1946.¹¹

Deel 2 van *Brigadeflitsen* begint met luchtopnamen van Soerabaja en omgeving¹², gevolgd door een eedaflegging op een vliegveld. In de achtergrond staan een Japans drijevliegtuig met Indonesische vlag en Greyhound verkenningswagen, voorzien van Amerikaanse sterren. Diezelfde Greyhounds rijden even later aan de camera voorbij, om in een volgend shot in de stad te verschijnen, maar nu zijn de sterren ineens met blauwe verf weggewerkt. Wij vermoeden dat het de eedaflegging van oorlogsvrijwilligers betreft, in maart uit Nederland vertrokken en wier aankomst de oprichting van de Verkenningsafdeling (VERKA) op 5 mei mogelijk maakte. De volgende vier minuten zijn gevuld met oefeningen van de Verkenningsafdeling in ruw terrein. De Greyhounds en halftracks zijn gemarkeerd met symbolen uit het kaartspel (schoppen, harten, ruiten, klaver) naar de pelotons waartoe zij behoorden, de Amerikaanse sterren zijn blauw overgeschilderd. De veelal ontblote bovenlijven van de bemanningen wijzen op een oefening. In de

met name het voortdurend schenden van de demarcatielijn rond Soerabaja heeft geleid tot de twee Politionele Acties (medio 1947 en eind 1948)

daaropvolgende beelden van Sherman-tanks (sterren met blauwe verf afgedekt) dragen de mariniers wel reguliere kleding, wat doet vermoeden dat wij nu een echte actie zien. Vergelijking met reeds bekende foto's wijst op operatie 'Quantic', 19 augustus 1946.¹³ Opvallend is de afwezigheid van amtracks, de amfibievoertuigen die bij andere acties veelvuldig werden ingezet, maar bij operatie 'Quantic' nauwelijks.¹⁴ Dan volgen beelden van gevechtsacties van infanteriesoldaten en van vijandelijke slachtoffers, waarmee nogal onverschillig wordt omgesprongen. Een korte shot van het afvuren van een 25-ponder, geschut dat door het Artillerie Bataljon van de Britten was overgenomen, komt eveneens overeen met een gepubliceerde foto.¹⁵ Mogelijk zien we hier batterij A te Driaredja of batterij B te Waroegoeng tijdens operatie 'Quantic' aan het werk.¹⁶ De manoeuvres van de infanterie even later doen denken aan de 'sweep' tijdens deze zuiveringsactie. De film eindigt met een gewonde marinier die uit een tank wordt gehesen en op een brancard wordt afgevoerd. De knulligheid waarmee dat gebeurt, verdient geen schoonheidsprijs.

De drager

Onderzoek naar de fysieke eigenschappen van de film door filmrestauratrice Elisa Mutsaers van het Filmatelier Den Haag leverde het volgende op: het NIMH heeft in zijn collectie zowel een 16mm kleurennegatief als een 16mm kleurenprint (positief) van de film. Beide staan echter op stockmateriaal (filmband) dat in 1994 in een Franse Kodakfabriek is geproduceerd. Het origineel is waarschijnlijk vernietigd tijdens de conserveringslag

van het filmarchief in de jaren 1990: film wordt op den duur instabiel en kopiëren is dan de enige bewaarmethode. Gelukkig zijn bij het overzetten op het nieuwe negatief ook de 'edge-codes' of randmarkeringen van het origineel bewaard. Die leren ons dat het origineel is geschoten op 16mm Kodak Chrome stockmateriaal uit 1945 (*edge-code vierkantje-rondje* = 1945). Deze filmsoort werd veel gebruikt voor nieuwsreportages. Kodak Chrome is altijd omkeermateriaal, waarbij de film uit de camera direct tot een positief wordt ontwikkeld. Dat is minder bewerkelijk (en goedkoper!) dan een cameranegatief, waarvan eerst een interpositief, dan een duplicaatnegatief en dan pas vertoningskopieën gemaakt worden. Bij omkeerfilm heb je na één keer ontwikkelen direct een vertoningskopie, maar die is dan wel uniek. Het maken van meerdere vertoningskopieën kan via een duplicaatnegatief of gewoon opnieuw met omkeerfilm.¹⁷ Of het in de conserveringslag vernietigde materiaal een kopie was dan wel het originele omkeerpositief valt niet meer te achterhalen. Indien dat laatste het geval is, dan werd dus al het eerste positief voor montage verknipt.

De filmer

In het kader van de het 'Sweep-project', waarmee het NIMH egodocumenten van militairen in voormalig Nederlands-Indië inzamelt, meldde zich op 2 november 2010 Carel Smits met een fotoalbum en losse foto's van zijn vader, C.Th. Smits (1921-1950). Carel Smits senior ontving zijn opleiding als marinier in 1945 bij de Mariniersbrigade in de Verenigde Staten en reisde met de brigade via Malakka naar Soerabaja. Daar kwam hij als fotograaf en filmer bij de stafafdeling terecht (officieel ressorteerde hij nog onder de 'Constructie Compagnie'). Vanuit Indië stuurde Smits geregeld foto's naar een pennevriendin in Utrecht, die ze in het album plakte dat de zoon vele jaren later in zijn bezit kreeg. Foto's van Smits verschenen ook in 1948 in het fotoboek *Met de Mariniersbrigade in Oost-Java*, samengesteld door Hugo Wilmar¹⁸, maar Smits had al begin 1947 de Nederlandse

krijgsmacht verlaten voor het particuliere fotobedrijf *Foto Nikola Drakulic* in Soerabaja. Eind 1948, net vóór de Tweede Politie Actie, keerde Smits terug naar Nederland, waar hij zijn toekomstige vrouw ontmoette. Helaas overleed hij aan een maagaandoening nog voor de geboorte van zijn eerste kind.

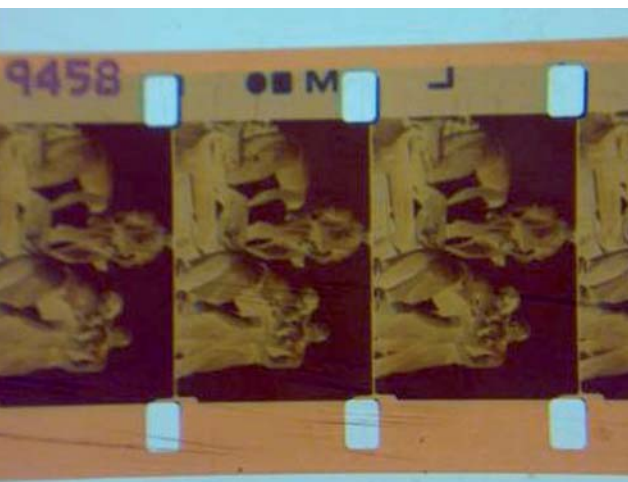
Bij de brigade was Smits niet alleen fotograaf, maar ook filmer. Ettelijke portretten van hem met een filmcamera in de hand getuigen hiervan. Een verklaring van 15 mei 1946 leert dat hij zowel zelfstandig cameraman was als fotograaf, laborant en filmoperateur.¹⁹ Voor "het opnemen van front- en kampnamen" werkte hij onder meer met een 16mm Cine Kodak camera (standaard voor Kodak Chrome film). Als laborant vervaardigde hij zelf chemicaliën voor het ontwikkelen en afdrucken van foto's en films. 'het positief proces hiervan volgens eigen methode, door gebrek aan andere middelen'. Smits gebruikte dus omkeerfilm.

Zoon Smits heeft nog lange tijd een kleurenfilm van zijn vader uit Indië in zijn bezit gehad, die jammer genoeg verloren ging in een brand in de jaren 1990. Bij het zien van *Brigadeflitsen* zag Smits junior echter wel overeenkomsten met de verloren film, met name vergelijkbare frontbeelden - waarmee niet gezegd is dat Smits senior de filmer van *Brigadeflitsen* is geweest, maar het is mogelijk. Smits was niet de enige filmer bij de Mariniersbrigade, maar hoe de samenwerking tussen de fotografen/filmers bij de voorlichtingsafdeling verliep zullen wij waarschijnlijk nooit meer achterhalen. Dat zij soms samen optrokken bewijzen de foto's en filmbeelden van de kledinguitdeling: die kunnen nooit tegelijk door dezelfde man gemaakt zijn. De foto's van de afdeling werden wijd verspreid - dat Smits zelf bij de kledinguitdeling was, is niet bewezen uit het feit dat hij er foto's van had.²⁰ Daarnaast is het mogelijk dat de medewerkers van de foto- en filmdienst hun werk *poolden*, waarbij dan weer de een dan weer de ander de fotocamera of de filmcamera hanteerde. Toch zijn de weinige films waar wél een naam aan verbonden is vaak eenmansproducties, afgezien dan van het geluid.²¹

Nogmaals de context

Met al deze feiten en hypothesen is ons begrip van de beelden een eind opgeschoten. Geluk bij een ongeluk: juist het ontbreken van geluid heeft aangezet tot een gedetailleerde beeldanalyse. Maar daarmee is nog niet verklaard waarom de film nooit is afgemonteerd, van geluid voorzien en nooit de openbaarheid heeft bereikt. Daarvoor moeten we terug naar de context. Generaal S.H. Spoor, de Nederlandse opperbevelhebber tijdens het Nederlands-Indonesisch conflict, voerde een streng censuurbeleid waarmee hij een sterk gekleurd beeld van de situatie in stand hield.²² Hoewel de Nederlandse fotografen en filmers (buitenlandse journalisten waren een voortdurend punt van zorg) zorgvuldig gescreend waren en als vanzelf meestal aansloten op wat gewenst was, hielden de Dienst Legercontacten (DLC) en MARVO nog veel materiaal voor verspreiding naar de media tegen. Soms werden volledige edities van onwelgevallige berichtgeving in beslag genomen en vernietigd. →

De edge-code vierkantje-rondje: 1945.

Zelfs Wilmar noemde de censuur “schandelijk!”²³ Het materiaal van de voorlichtingsdienst van de Mariniersbrigade liep ook langs MARVO.

Als we met 1946-MARVO-ogen naar de *Brigadeflitsen* kijken, is meteen duidelijk dat deze beelden nooit de censuur konden overleven. De opnames van slachtoffers zijn zelfs naar huidige maatstaven schokkend. Dergelijke beelden werden in latere reportages zorgvuldig vermeden. De slonzig geklede mariniers (in onderbroek) van de vooruitgeschoven post beantwoordden niet aan het beeld dat de militaire leiding het thuisfront van de eigen troepen wilde voorhouden, terwijl de gewonde in de tank onnodige ophef had kunnen veroorzaken. Vergeet niet dat deze beelden behoren tot de vroegste berichtgeving over de strijd in Indië! Pas later werden eigen gewonden in de beeldvorming toegestaan. Ook de beelden van gevechtsacties waren bedenkelijk. Wilmar merkte op dat de censuur het Nederlandse volk “in de stellige overtuiging [moest houden] dat we hier mieters rustig in ons mooie Indië zitten en toch maar boffen...”²⁴

In internationaal politiek opzicht, ten slotte, lag het beeld van het Amerikaans materieel met zijn witte sterren uitermate gevoelig. De VS distantieerden zich van de Nederlandse zaak en waren erg verlegen met het feit dat zij de materiële ondersteuning hadden verzorgd. Daarom zijn de sterren op de voertuigen op een gegeven moment overall overgeschilderd. Het feit dat dat met blauwe verf gebeurde, is mogelijk de doodsteek voor deze film geweest: op zwart-wit film valt het blauw op het legergroen weg, maar op deze kleurenbeelden is werkelijk overal de hapsnap camouflage van de Amerikaanse herkomst zichtbaar. Film is bijna altijd illusie, maar deze specifieke politieke illusie kon deze kleurenfilm onmogelijk ophouden. ←

Dr. A.A. Lemmers is wetenschappelijk medewerker bij het NIMH.

Noten

- ¹ Met nadrukkelijke dank aan dr. Th.W. Brocades-Zaalberg (NIMH), G. Casius, drs. S.J. Deiters (NIMH), drs. S. Draak (Mariniersmuseum), drs. M.J. van Eek (NIMH), prof.dr. P.M.H. Groen (NIMH), dr. J.A. de Moor (NIMH), E. Mutsaers (Filmatelier Den Haag), drs. A.J. van der Peet (NIMH), Carel Smits, drs. M. Westhoff (Tijdsbeeld Media) en SuperSens B.V., Amsterdam.
- ² *De Mariniers - een wereldkorps!* (DVD-box, Nederlands Instituut voor Militaire Historie i.s.m. Tijdsbeeld Media, Hilversum, 2009).
- ³ *Nova*, 2 december 2009 en *Andere Tijden*, 27 december 2009.
- ⁴ Dank aan dr. J.A. de Moor en G. Casius.
- ⁵ Pierre Heijboer, *De Politionele Acties. De strijd om 'Indië' 1945-1949* (Unieboek, Bussum, 1979), 94; J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, *Het Nederlands-Indonesisch conflict. Ontsporing van geweld* (De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1985), 123-127; D.L.C. Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949: wording en inzet in Indonesië* (Den Haag, 1988), 98.
- ⁶ NIMH, Fotoalbum Ferdinand Keiser.
- ⁷ J.R. van der Diessen (red.), *Soerabaya 1900-1950. Havens, marine, stadsbeeld / Port, Navy, Townscape* (Asia Minor, Zierikzee, 2004), 100, 158-159.
- ⁸ J.P.G. Mulder, 'Transportmiddelen Marbrig', in: *50 Jaar Mariniersbrigade* (Van Ghentkazerne Rotterdam, 1994), 62-73; we zien ook een aantal Stuart-tanks van de X-brigade van de Koninklijke Landmacht, die vanaf 11 mei 1946 samen met de Mariniersbrigade de A-divisie vormde.
- ⁹ Hugo Wilmar, *Met de Mariniersbrigade in Oost-Java* (Spaarnestad, 1948), 110-111; Heijboer, *De Politionele Acties*, 95; C.B. Nicolas, *De Mariniersbrigade te kiek* (Omega Boek, Amsterdam, 1986), ongepagineerd, voorlaatste blz.; Louis Zweers, *Front-Indië: Hugo Wilmar, ooggetuige van een koloniale oorlog* (Walburg Pers, Zutphen, 1994), 18.
- ¹⁰ Zweers, *Front-Indië*, en Nicolas, *De Mariniersbrigade te kiek*.
- ¹¹ Fotoalbum C.Th. Smits, in particulier bezit.
- ¹² Hiervan eveneens een foto in fotoalbum C.Th. Smits, in particulier bezit.
- ¹³ Wim Hornman, *De geschiedenis van de Mariniersbrigade* (Omegaboek, Amsterdam, 1985), 4de illustratie na blz. 256.
- ¹⁴ C.J.O. Dorren, *Onze Mariniersbrigade. De veelbewogen episode in de Korpsgeschiedenis van 1945-1949* (M.C. Stok, Den Haag, 1954), 96-103, 352 (operatieschema 'Quantic').
- ¹⁵ Wilmar, *Met de Mariniersbrigade in Oost-Java*, 90.
- ¹⁶ Dorren, *Onze Mariniersbrigade*, 352.
- ¹⁷ Informatie van bedrijf SuperSens, Amsterdam.
- ¹⁸ Zie noot 9: dit fotoboek bevat foto's van Wilmar (2de luitenant der marns.), Smits (sergeant der marns.), J.A. Vrugt (sergeant der marns.) en marinier 1ste klasse H. Hakens.
- ¹⁹ Verklaring van de commandant van de Constructie Compagnie LTZ2 J.I. Goossen d.d. 15/05/1946, in particulier bezit.
- ²⁰ De fotografen hadden eigen naamstempels, die echter slechts op een beperkt aantal afdrukken voorkomen. Van bepaalde foto's komen afdrukken in diverse particuliere fotoalbums voor. In Smits album bevinden zich meer bekende en gepubliceerde foto's, naast een grote hoeveelheid volstrekt origineel materiaal.
- ²¹ Van J.A. Vrugt, P.A.A. Magielsen en P.W. Out zijn eenmansproducties bekend. Soms werden beelden van verschillende camerallieden in één productie bijeengebracht, zoals de film *Voor orde en vrede* van Itz2 F. Wassenburg, met beelden van hemzelf, J. van Kolk, A.A. Denninghof Stelling en T. Berwerd, maar deze film bestrijkt dan ook de periode 1945-1947.
- ²² J.A.A. van Doorn, 'Voorwoord' in Zweers, *Front-Indië*, 6.
- ²³ Zweers, *Front-Indië*, 8-16.
- ²⁴ Idem, 13.